

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

Стаття присвячена проблемі особистісно-професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності. Наводяться результати експериментального дослідження впливу психологічних тренінгів на особистісний і професійний розвиток працівників МВС та МНС України, а також шляхи і напрями впровадження психологічного тренінгу в систему особистісно-професійного розвитку працівників ОВС.

Ключові слова: *особистісно-професійний розвиток, фахівці екстремальних видів діяльності, психологічний тренінг, особистісні та професійні якості, впровадження психотренінгових технологій.*

Реалії сьогодення свідчать про численні випадки збурення природних стихій, техногенних аварій і катастроф, соціальних потрясінь, виникнення руйнівних економічних криз, а також зростання рівня злочинності, активізацію криміналітету тощо. За цих умов діяльність правоохоронців, рятувальників, військових та інших фахівців екстремального профілю часто залишається останньою надією на захист і порятунок десятків і сотень тисяч громадян. Діяльність у ризиконебезпечних, складних ситуаціях вимагає від фахівців екстремальних професій максимального психічного та фізичного напруження, ставить високі вимоги до рівня професійної підготовленості та потребує цілеспрямованого розвитку їх особистісних і професійних якостей.

Проте працівники екстремальних видів діяльності, зокрема, персонал МВС, МНС, СБУ, Збройних Сил, Державної прикордонної служби України, й дотепер залишаються заручниками «ретроградних відносин», як внутрішньовідомчих, так і загальнодержавних і суспільних. У самих цих відомствах досить роз-

повсюджені: негативне ставлення до прояву ініціативи й інноваційних пропозицій; побоювання щодо впровадження нових технологій; домінування силових, директивних методів у роботі з людьми та у вирішенні проблем і протиріч; формалізм та прихильність до винятково бюрократичних форм і методів роботи; деградація і прояви професійної деформації тощо. І все це попри численні декларації, спроби реформувань, схвалення десятків різноманітних державних програм щодо приведення наших силовиків до сучасних європейських стандартів.

У цих умовах освітньо-розвивальна система персоналу силових структур не тільки працює майже на 50 % вхолосту, а ще й технологічно і психологічно застаріла, відстає від потреб часу. І тому сьогодні постає потреба в гуманізації відносин у силових державних інститутах. Саме у площині людиноорієнтованих і гуманістично-прогресивних принципів і підходів проводили дослідження особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності.

Питання психологічного забезпечення діяльності та розвитку фахівця має достатньо відпрацьовані теоретичні основи і практичні результати завдяки дослідженням К.О. Абульханової-Славської, Г.О. Балла, Е.Ф. Зеєра, В.В. Знакова, М.В. Костицького, Г.В. Кудрявцева, Г.В. Ложкіна, С.Д. Максименка, В.О. Моляко та інших. Проте на сьогодні в науці та практиці майже відсутні експериментальні дані щодо ефективності особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічних технологій. Залишаються мало розробленими методологічні та прикладні засади використання психологічних тренінгів у підготовці та підвищенні кваліфікації працівників МВС та МНС України.

Метою статті є теоретико-прикладне розроблення моделі особистісно-професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності засобами психологічного тренінгу, а також аналіз результатів експериментального дослідження впливу психотренінгів на особистісний і професійний розвиток праців-

ників МВС та МНС України й визначення концептуальних положень використання психологічного тренінгу в системі особистісно-професійного розвитку працівників ОВС.

Особистісний розвиток людини перебуває в тісному взаємозв'язку з її професійним розвитком – процесом, що відбувається в онтогенезі людини, пов'язаним із її соціалізацією та засвоєнням різних аспектів трудової діяльності. Професійне становлення та мотивація, формування професійних ролей, знань і навичок, а також інші проблеми професійного розвитку особистості розглядалися у працях Б.Г. Ананьєва, В.О. Бодрова, Є.О. Клімова, Г.В. Кудрявцева, В.В. Рибалки, D.M. Brodzinsky, D. Super та інші [1; 2; 3; 4].

Розглядаючи розвиток людини як професійної особистості, К. Чарнецькі дослідив сукупність суб'єктивних, об'єктивних, педагогічних і психологічних чинників професійного розвитку особистості в їх єдності [5]. D. Super, M.Y. Bahn та інші ототожнюють професійний розвиток із кар'єрою, визначаючи її як певну послідовність посад, які обіймає людина, а також зіставляють кар'єру із «послідовністю трудових досвідів людини», «індивідуальним трудовим шляхом», «способом досягнення цілей і результатів у професійній діяльності» [6].

Критичний аналіз існуючих на сьогодні наукових досліджень, що стосуються особистісного та професійного розвитку людини, дозволив нам обґрунтувати та запропонувати власне визначення поняття особистісно-професійного розвитку фахівця екстремальних видів діяльності, яким є цілісний, соціально і психологічно детермінований, багаторівневий процес, під час якого відбувається становлення професійної особистості, формується її професійна свідомість, досвід, а також пізнавальна, мотиваційна і моральна активність відповідно до вимог службової діяльності.

Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних професій зумовлений особливим характером їхньої діяльності. Одними з екстремальних видів діяльності є діяльність орга-

нів і підрозділів МВС та МНС України, що часто відбувається в складних, напружених умовах і пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, використанням зброї, спеціальних засобів і техніки у надзвичайних ситуаціях, надмірними фізичними та психічними навантаженнями тощо.

Успішність оперативно-службової діяльності в цих умовах залежить від рівня особистісно-професійного розвитку та спеціальної підготовки працівників.

Особливостями особистісно-професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності, зокрема працівників МВС та МНС України, є:

- зумовленість розвитку працівників певним ступенем закритості системи МВС та МНС;
- взаємозв'язок професійного зростання працівників із вихідними даними їх психологічного розвитку та особливими умовами службової діяльності;
- спеціальна організація навчання і розвитку працівників у відомчих навчальних закладах та в системі безперервної професійної підготовки;
- необхідність розвитку професійно важливих якостей працівників, зокрема морально-вольових, інтелектуальних, соціально-комунікативної компетенції, системи цінностей та професійної мотивації. Визначальною особливістю особистісно-професійного розвитку працівників МВС та МНС України є здійснення цілеспрямованої психологічної підготовки до дій в екстремальних умовах.

Серед існуючих шляхів і методів навчання і розвитку людини виділяються психологічні шляхи і засоби, які, на наш погляд, прямо чи опосередковано пронизують усі інші шляхи і методи особистісно-професійного розвитку, оскільки спрямовані перш за все на свідомість людини – носія психіки, спираються на психологічні закономірності її поведінки і соціальної взаємодії. Однією з найефективніших психотехнологій навчання і розвитку є психологічні тренінги.

Сутність, методологічний зміст, призначення, принципи і групові феномени психологічного тренінгу видаються вельми різноманітними, що знаходить підтвердження у працях багатьох дослідників, зокрема, І.В. Вачкова, Ю.М. Ємельянова, Т.В. Зайцевої, С.І. Макшанова, В.В. Никандрова, Л.О. Петровської, К. Рудестама та інших [7; 8]. Численні визначення психологічного тренінгу, його цілей, функцій, закономірностей, механізмів, стадій та принципів проведення в основному сфокусовано на змінах і розвитку людини як особистості й професіонала; те саме стосується й групи. Особистісні зміни під час тренінгу активізують творчий потенціал, позитивну трансформацію особистості, розширюють її самосвідомість; психофізіологічний механізм їх протікання проходить через формування нових динамічних стереотипів. Розвиток як поступове індивідуальне зростання або еволюція знань, умінь, взаємин і поведінки стає можливим завдяки прояву групових феноменів, зокрема згуртованості та групової синергії.

У результаті тренінгу активізуються інтелектуальні, комунікативні і вольові потенціали людини, здійснюється рефлексія її минулого і моделювання майбутнього. Це стає можливим за рахунок цілеспрямованого використання під час тренінгу спеціальних процедур і тренерських технік, які по суті є маніпулятивними, як і більшість методів психологічного втручання. Цей складний процес інтенсивного навчання і розвитку людини визначено нами як прогресивна транспсихічна маніпуляція під час тренінгу (ПТМТ).

Сутність цього феномену полягає у такому. Тренінг постає своєрідним інформаційно-предметним середовищем для цілеспрямованого психологічного тренування людини, заповненим тренінговими подіями.

Людина, яка занурюється у це середовище як учасник тренінгу, одночасно стає його частиною і об'єктом, або суб'єктом тренінгового впливу (відповідно до суб'єктного підходу І.В. Вачкова [7]).

Під час тренінгу інформаційні та прикладні тренінгові надбання і конструкти (тобто нові уявлення, знання, вміння, навички, інсайти, евристичні осяяння тощо) шляхом прогресивних маніпуляцій, якими є рольові та ділові ігри, групові дискусії, психогімнастичні та інші тренінгові вправи, транслюються у свідомість-підсвідомість людини. У результаті людина отримує широкий спектр емоційних переживань, набуває певного чуттєво-практичного досвіду у визначеній сфері (особисте життя, професія, соціальна взаємодія, саморегуляція), що спонукає до наступного акту – психологічної трансформації. Остання полягає у перетворенні наявних та побудові нових динамічних стереотипів, що провокує особистісні зміни та спричиняє розвиток людини, який може продовжуватися вже за межами тренінгового середовища і переноситися на життя і практичну діяльність людини.

Прогресивно-маніпулятивна концепція тренінгу співвідноситься із базовими методологічними принципами психології: активності, розвитку, єдності свідомості та діяльності. Крім цього, зміст і характер транспсихічних процесів під час тренінгу пов'язані з тими аспектами психології (трансперсональної, трансцендентальної), що стосуються вивчення межових людських здібностей та потенційних можливостей.

Таким чином, тренінг може виступати і формою індивідуального та групового психологічного навчання і розвитку, і способом взаємодії людей, специфічною аурую їх взаємовідносин, і площиною виникнення, розвитку та прояву соціально-психологічних груподинамічних феноменів, і лабораторією метафоризації та творення психотехнічних міфів, заснованих на принципах групового магнетизму людей, і унікальною системою психологічного конструювання, оновлення і навіть переродження людей і груп, і, врешті-решт, зразком поведінки та життя в організованій особливим чином психологічній реальності.

Аналіз особливостей особистісно-професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності дозволив розроби-

ти тренінги для фахівців екстремальних видів діяльності: «Комунікація – Стрес – Безпека» (КСБ), «Психологія ефективного керівника» (ПЕК), «Тренінг із професійно-психологічної підготовки працівників ОВС».

Метою тренінгу КСБ є розвиток у фахівців особистісної й професійної комунікації, формування у них психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, а також сприяння вирішенню різних професійних і психологічних проблем. Тренінг включає розгляд таких тем: сприйняття навколишньої дійсності, комунікація та взаємодія, прийоми і методи подолання стресів, психологія і тактики особистої безпеки, шляхи вирішення конфліктів, формування команди тощо.

Тренінг «Психологія ефективного керівника» (ПЕК) спрямовано на практичне опанування керівниками середньої та вищої управлінської ланки підрозділів екстремальних видів діяльності основ психології управління, формування соціально-психологічної компетенції, навичок кризового управління, умінь позитивної мотивації персоналу, його моніторингу і розвитку, оволодіння психологічними прийомами прийняття управлінських рішень і організації командної роботи, а також розвиток лідерських рис і навичок інноваційного менеджменту.

«Тренінг із професійно-психологічної підготовки працівників ОВС» розрахований як на курсантів і слухачів вищих навчальних закладів, училищ професійної підготовки працівників ОВС, так і на практичних працівників міліції, які навчаються на курсах підвищення кваліфікації. Структурно тренінг складається з чотирьох взаємопов'язаних модулів (блоків тренінгу): модуль 1 – «Навички пізнання і самоаналізу як основа самопізнання та соціальної взаємодії»; модуль 2 – «Комунікативна діяльність працівників ОВС»; модуль 3 – «Технології розв'язання конфліктів під час службової діяльності працівників ОВС»; модуль 4 – «Психологія роботи з населенням».

Слід зазначити, що практичне впровадження психотренінгів поставило перед нами закономірне питання про їх ефектив-

ність та вивчення зворотного зв'язку. З цією метою було організовано і проведено відповідне експериментальне дослідження, яке тривало п'ять років.

Для проведення дослідження було створено три експериментальні групи досліджуваних, до яких увійшли різні категорії фахівців МНС та ОВС, всього – 598 осіб. Для проведення дослідження використовувалося більше 20 різноманітних процедур, методик, в тому числі 13 психодіагностичних тестів.

Експериментальний вплив на досліджуваних здійснювався за допомогою широкого спектра психотренінгових методів і прийомів, що увійшли до програм вищезазначених авторських тренінгів. Математико-статистична обробка даних проводилася з використанням пакета прикладних програм SPSS 14.0, що забезпечило розрахунок варіаційних статистичних показників, t-критерію Стьюдента, F-критерію Фішера, χ^2 – критерію Пірсона та G-критерію знаків (критерію Мак-Немара).

За результатами проведеного експериментального дослідження встановлено багатоплановий позитивний вплив психологічних тренінгів на професійну та особистісну динаміку фахівців екстремального профілю діяльності.

Так, у досліджуваних, які пройшли тренінг «Комунікація-Стрес-Безпека», фіксуються достовірні показники поліпшення багатьох комунікативних якостей особистості й оптимізації стилів міжособистісного спілкування. Після участі у тренінгу в них розвивається прагнення до співробітництва і кооперації, більша гнучкість у розв'язанні проблем і конфліктних ситуацій, зростає довіра, теплота і дружелюбність у стосунках з оточуючими.

Позитивні зміни також відбуваються в емоційній сфері учасників тренінгу: вони стали більш активними й емоційно залученими до діяльності; у них знижується рівень таких негативних емоційних станів, як тривожність і фрустрація.

Крім цього, участь у тренінгу запускає механізми ціннісно-сміслових і мотиваційних змін досліджуваних, які починають більш осмислено, критично і конструктивно оцінювати

себе, своє минуле, теперішнє і майбутнє життя, проявляють прагнення управляти своєю особистістю і процесами, що в ній відбуваються, а також надають більшої активності у формуванні життєвих цілей та їх виконанні.

Розвинуті у фахівців під час тренінгу КСБ професійні навички та вміння у сфері комунікації, подолання стресів і безпечної поведінки, а також саморегуляції емоційних станів, розв'язання проблем і конфліктів розвиваються й активно застосовуються у їхньому практичному житті після тренінгу. Про це свідчать виявлені після участі у тренінгу позитивні зміни у фахівців, котрі засвідчують поліпшення якості свого життя в особистій та професійній сферах.

Внаслідок участі в управлінському тренінгу ПЕК у керівників відмічається зниження рівня властивих їм «прямолинійно-агресивного» і «недовірливо-скептичного» стилів міжособистісного спілкування. Одним із визначальних стилів управлінської взаємодії у керівників ОВС після тренінгу стає «співпрацюючий – конвенціональний», що характеризується груповою орієнтацією і більшим прагненням до кооперації.

У результаті участі в тренінгу ПЕК у керівників ОВС виявляється зростання загального показника осмисленості життя, розвиваються вольові, лідерські якості, зокрема ініціативність, зібраність, цілеспрямованість. У колективах підрозділів більшості цих керівників помітно оптимізувався соціально-психологічний клімат, зросла оцінка підлеглими їхніх ділових і особистісних якостей.

У структурі психологічних якостей працівників ОВС, які проходили «Тренінг із професійно-психологічної підготовки працівників ОВС», також виявлено певні позитивні зміни. Участь у тренінгу посилила в працівників таку особистісну властивість, як спонтанність. У них виявляється більше прагнення до незалежності, невимушеності, розвивається впевненість у собі. Тренінг також сприяє формуванню толерантності до оточуючих, соціально-комунікативної адаптованості, роз-

витку якостей емоційної саморегуляції, самоуправління і творчого мислення.

На підставі проведеного дослідження розроблено теоретичну модель особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу, яку наведено на рис. 1.

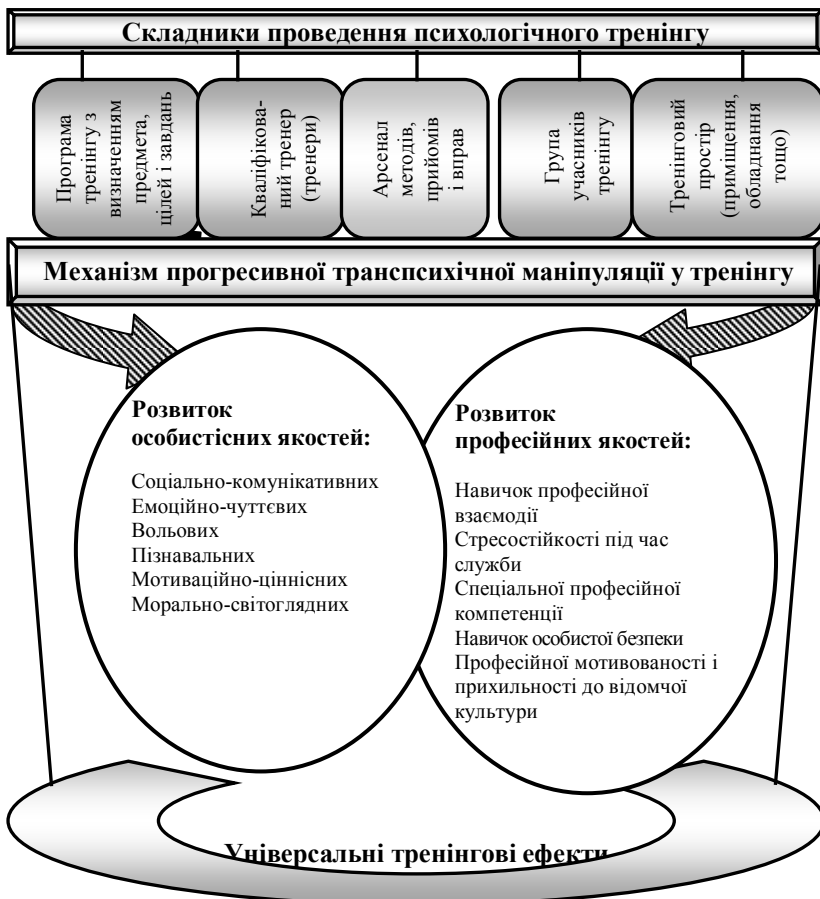

Рис. 1. Теоретична модель особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу

Як видно з рисунка, складники психологічного тренінгу, що забезпечують його якісне проведення, в сукупності зумовлюють прогресивну транспсихічну маніпуляцію впродовж тренінгу, завдяки якій і здійснюється цілеспрямований розвиток особистісних та професійних якостей фахівців. Вони взаємопов'язані між собою і співвідносяться із цілями і завданнями конкретного тренінгу.

Підґрунтям особистісно-професійного розвитку фахівців під час тренінгу також є прояв універсальних тренінгових ефектів, що зумовлюють підвищення загальної соціальної компетенції фахівців, стабільність і тривалість позитивних особистісних та професійних новоутворень, які розвинулись у результаті участі у тренінгу та перенесення їх у практичне життя тощо.

Базуючись на результатах дослідження, ми обґрунтували концептуальні положення використання психотренінгових програм у системі особистісно-професійного розвитку працівників органів внутрішніх справ України, якими є:

1) спрямованість психотренінгів на вирішення відомих проблем оптимізації підготовки кадрів для ОВС;

2) відповідність психологічної практики етичним нормам здійснення та основним методологічним вимогам і критеріям технологічності;

3) науково-прикладне розроблення психотренінгових методик, внесення їх до програм вищої школи МВС, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників міліції;

4) комплексне й системне впровадження психотренінгів, охоплення ними всього особового складу ОВС;

5) підготовка кваліфікованих тренерів-психологів для ОВС;

6) створення інфраструктури тренінгової діяльності, всебічне організаційно-методичне, матеріально-технічне та інше забезпечення проведення тренінгів із персоналом;

7) прийняття державної (відомчої) програми впровадження тренінгових технологій у процес підготовки кадрів для міліції та супроводження їхньої службової діяльності.

Таким чином, у статті ґрунтовно розглянуто проблему особистісного й професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності та застосування психологічного тренінгу як засобу особистісно-професійного розвитку працівників МВС і МНС України. Встановлено психологічні особливості особистісного та професійного розвитку фахівців екстремального профілю діяльності. На підставі комплексного експериментального дослідження доведено, що тренінг сприяв розвитку у фахівців цілої низки особистісних та професійних якостей, які потенційно підвищують його самоефективність як у професійній сфері, так і в інших сферах життєдіяльності.

Обґрунтовано концептуальні засади і напрями використання психологічного тренінгу в системі особистісно-професійного розвитку працівників органів внутрішніх справ України, а також розроблено теоретичну модель особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу, яка дає змогу аналізувати закономірності особистісно-професійного розвитку та конструювати розвивально-тренінговий процес із фахівцями екстремального профілю діяльності, удосконалювати розвивальну, психокорекційну та психопрофілактичну роботу з ними. Подальшого наукового вивчення вимагають умови та особливості використання психологічного тренінгу в системі різних видів психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України до діяльності у надзвичайних ситуаціях, для відновлення позитивного психоенергетичного потенціалу після отримання психічної травми та ін.

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев; под ред А.А. Бодалева. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с. – (Серия «Психологи Отечества»).

2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – [2-е изд.]. – М.: Per Se, 2006. – 511 с. – (Современное образование).

3. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «Модек», 1996. – 400 с.
4. Рибалка В.В. Психология праці особистості: навчально-методичний посібник / В.В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
5. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / К. Чарнецькі. – К., 1999. – 32 с.
6. Super D. Occupational Psychology / D. Super, M.Y. Bahn. – London: Tavistock, 1971. – 574 p.
7. Вачков И.В. Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы / И.В. Вачков. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с. – (Образовательный стандарт XXI).
8. Макшанов С.И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика: монография / С.И. Макшанов. – СПб.: Образование, 1997. – 238 с.

Лефтеров В.О. Исследование эффективности личностно-профессионального развития специалистов в экстремальных видах деятельности посредством психологического тренинга.

Статья посвящена проблеме личностно-профессионального развития специалистов экстремального профиля деятельности. Приводятся результаты экспериментального исследования влияния психологических тренингов на личностное и профессиональное развитие работников МВД и МЧС Украины, а также пути и направления внедрения психологического тренинга в систему личностно-профессионального развития работников ОВД.

Ключевые слова: личностно-профессиональное развитие, специалисты экстремальных видов деятельности, психологический тренинг, личностные и профессиональные качества, внедрение психотренинговых технологий.

Lefterov V.O. Research of efficiency of personality-professional development of specialists of extreme types of activity by facilities of psychological training.

The article deals with the problem of the personal professional development of the specialists of the extreme type of activity. The results of the experimental research of the influence of the psychological training on the personal and professional development of the officers of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Emergencies of Ukraine, the ways and directions of enforcing the psychological training into the system of the personal and professional development of the officers of the bodies of internal affairs are given.

Key words: personal and professional development, specialists of the extreme types of activity, psychological training, personal and professional qualities, enforcing the psychological training technologies.